

בדרך אל המודרנה שי ליוסף קפלן

עורכים

אבריאל בר־לבב • דב סטוצ'ינסקי • מיכאל הד

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

המערכת המדעית

פרופ' עמנואל אטקס (יו"ר), פרופ' גור אלרואי, פרופ' אלישבע באומגרטן, פרופ' ירון הראל,
פרופ' מוטי זלקין, מר יחזקאל חובב, פרופ' יעקב שביט

עורך ראשי: יחזקאל חובב
עריכה לשונית בעברית: רעות יששכר
עריכה לשונית באנגלית: שרון אסף
הפקה והבאה לדפוס: טניה שרם

ספר זה יוצא לאור בסיוע

משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות

תכנית מרכזי המצוינות של הוועדה לתכנון ותקצוב
והקרן הלאומית למדע (מספר מענק מס' 1754/12)

האוניברסיטה העברית בירושלים – הקרן ע"ש צ'רלס וולפסון והקרן ע"ש פולה ודוד בן-גוריון
למדעי היהדות מייסודה של משפחת פדרמן, המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל

האיגוד העולמי למדעי היהדות

הקתדרה ע"ש הרב משה חיים לאו לחקר מנהיגות בעיתות מצוקה, אוניברסיטת ברא"ל

הרשות הלאומית לתרבות הלאדינו

האגודה הפורטוגלית ללימודי יהדות

על העטיפה: פרט מתוך 'חנוכת בית הכנסת הפורטוגזי באמסטרדם' (1675),

תחריט מאת רומיין דה הוחה

עיצוב העטיפה: לוטה עיצובים

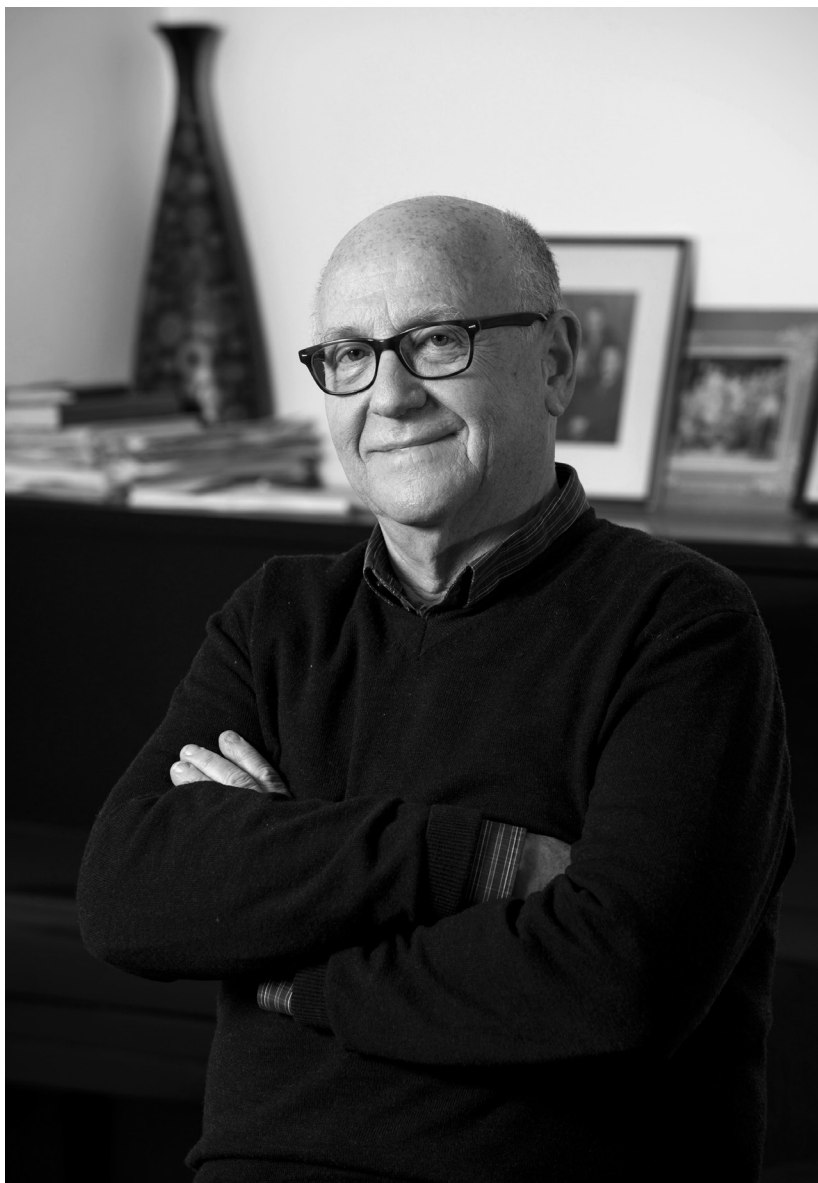
מסת"ב 978-965-227-353-6

מספר קטלוגי 185-681

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, ירושלים, תשע"ט
אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: אירית נחום

לוחות והדפסה: דפוס מאור ולך בע"מ, בירושלים

פרופ' יוסף קפלן
הצילום באדיבות מוקי שוורץ

לא בן ואב ואח ינהלונני: משפחתו של גדעון אבודינטה בקריביים

מיכאל שטודמונד-הלוי

בעת שהונחו היסודות ליישוב היהודי-ספרדי בהמבורג ובאמסטרדם נעשו התנאים הגאוגרפיים ומתאימים גם להקמתם של מרכזים חדשים של אנשי הפזורה הספרדית באיים הקריביים. נמלי הים הצפוני ייצאו לעולם החדש את בניהם ובנותיהם של מנהיגים דתיים ושל עשירים ועניים, הרפתקנים, חורשי רעה ומתנגדים רעיוניים בעייתיים וכן סוחרים ובעלי מלאכה מיומנים. רבים הגיעו לברבדוס וליעדים אחרים במערב כגון סורינאם, ג'מייקה, קורסאו, נוויס, והיו שהגיעו גם לצפון אפריקה, לאימפריה העות'מנית, לאיטליה ולצרפת. קורותיה של משפחת אָבוֹדִינְטָה מדגימים ומבהירים את האפשרויות הכלכליות שעמדו בפני המהגרים שעזבו את המבורג בשנים 1652–1680 וחיפשו אחר חיים חדשים בעולם החדש.¹ הפזורה הספרדית המערבית באיים הקריביים ראתה את בני משפחתו של גדעון אבודינטה (Gidon [Gidhon, Gideon] Abudiente) מהמבורג עוברים בין ברבדוס, נוויס, בוסטון, אנטיגוטה, סנט קיטס, מרטיניק ולונדון, נוסעים ללא הרף בחיפוש אחר אפשרויות למסחר תוך עיסוק בסחרות מכל סוג, בעיקר סוכר וטבק. בתוך תקופה קצרה היו הסוחרים הספרדים לדמויות בולטות בתחום הסחר בסוכר.

שמותיהם וגורלם של בני המשפחה הזאת חקוקים בכתובות שעל שתי מצבות המצויות בבית הקברות הפורטוגלי בהמבורג-אַלְטוֹנָה, אחז מבתי הקברות הספרדיים המרשימים והמפורסמים ביותר בעולם.² המצבות הללו, שנודעת להן חשיבות בהיבט האיקונוגרפי

* תרגם מאנגלית יורם מלצר.

1 שלושים ושמונה בני המשפחה הזאת מצאו את מקום מנוחתם האחרון בבית הקברות הפורטוגלי בהמבורג. ראו: Michael Studemund-Halévy, *Biographisches Lexikon der Hamburger Sefarden*, Hamburg 2000, pp. 221–242

2 Michael Studemund-Halévy and Gaby Zürn, *Zerstört die Erinnerung nicht: Der jüdische Friedhof Königstrasse in Hamburg-Altona*, Hamburg 2010 (3rd ed.); Michael Studemund-Halévy, 'Across the Waters: Sefardi Pioneers from Hamburg in the Caribbean', *A Sefardi Pepper-Pot in the Caribbean*, ed. Michael Studemund-Halévy, Barcelona 2016, pp. 159–209

מיכאל שטודמונד־הלוי

ובהיבט האפיגרפי,³ הן מצבות ייחודיות מבחינת הרלוונטיות ההיסטורית, החברתית, הגאוגרפית והגנאלוגית והן מראות באורח מופתי את סגנון החיים שהתאפיין בתנועה מתמדת של המשפחה הזאת, נציגה בולטת במיוחד של יהדות אירופה. את הלוח המסתורי העשוי אבן חול והמוקדש לגדעון שנולד בליסבון (?) ונפטר בשנת 1660 בהמבורג, הזמינו חמשת בניו, כפי שמצוין בחלק העברי של כתובת המצבה, שאפשר ליהסו לבנו הרב המלומד משה אבודיינטה (Mose Abudiente):

משה אברהם ושמשון
נתנאל ופחדיאל קברו את
אביהם זקן ושבע ימים
ויאסף אל עמיו ליל שבת
ה ה הישיש המעוטר בעטרת
אבודיינטי זצל כמר גדעון
אלי קבר יום א ה לחדש שבט התך

AQVI REPOVSA / O VIRTVOSO VARAO GIDHON /
ABVDIENTE / FALECEO EM 5 SEBAT 5420

תרגום: פה נטמן / האישי הצדיק גדעון / אבודיינטה / נפטר בה' שבט
5420 (=18 בינואר 1660)⁴

3 Michael Studemund-Halévy, 'The Persistence of Images: Reproductive Success in the History of Sephardi Sepulchral Art', *The Dutch Intersection*, ed. Yosef Kaplan, Leiden 2008, pp. 123–147; Michael Studemund-Halévy, 'Theatrum Sefardicum: Repräsentative Bilder und elaborierte Epitaphien', *Verborgene Pracht: Der jüdische Friedhof Hamburg-Altona – Aschkenasische Grabmale*, ed. Michael Brocke, Dresden 2009, pp. 143–152; idem, 'Grenzenlos und globalisiert: Sefardische Grabkunst in der alten und der neuen Welt', *Jüdische Friedhöfe*, ed. Claudia Theune and Tina Walzer, Vienna 2011, pp. 131–170; idem, 'Über den Tod hinaus: Sefardische Grabkunst in der alten und in der neuen Welt', *Großstadtfriedhöfe der Moderne in Europa*, Berlin 2011, pp. 170–179; idem, 'More than Images: Sefardi Sepulchral Iconography in the Jewish Cemetery in Bridgetown Barbados', *A Sefardi Pepper-Pot in the Caribbean*, ed. Michael Studemund-Halévy, Barcelona 2016, pp. 429–488.

4 שטודמונד־הלוי (לעיל, הערה 1), עמ' 224–225.

משפחתו של גדעון אבודיינטה בקריביים

איור 1: אבן המצבה של גדעון אבודיינטה

את המצבה המסיבית של גדעון אבודיינטה מעטר אילן יוחסין יוצא דופן הדומה מאוד ל'עץ הדעת' (arbor scientiae) מהדפס ממקור איברי. ממצא חריג זה הוא תבליט של אילן היוחסין של המשפחה ובו מצוינים שמותיהם העבריים של כל צאצאיו של גדעון: משה, אברהם, שמשון, נתנאל, פחדיאל, עמנואל ואסתר.⁵ השמות קשורים זה לזה בענפי העץ באמצעות אותיות עבריות נוספות כך שנוצרת מעין חידה – אמצעי ספרותי שהמשורר משה אבודיינטה נודע בזכותו.⁶ כתובות המצויות על חמש מצבות לפחות בבית הקברות הפרוטוגלי בהמבורג מיוחסות גם הן ככל הנראה למשה אבודיינטה. כך למשל כתובת

5 משה, שמשון, נתנאל, עמנואל ואסתר נפטרו בהמבורג וקבורים בבית הקברות הפרוטוגלי, ראו שם.

6 ראו את ספרו המלומד *Grammatica Hebraica* בפרוטוגלית, שראה אור בשנת שצ"ג (1633) בהמבורג. על אודות חידות ספרדיות ראו: Marian and Ramon Sarraga, 'Sephardic Epitaphs in Hamburg's Oldest Jewish Cemetery: Poetry, Riddles, and Eccentric Texts', *AJS Review*, 26, 1 (2002), pp. 53–92

מיכאל שטודמונד-הלוי

המצבה הרב-לשונית החידתית שכתב עבור חותנו רעואל ישורון (שנודע גם בשם פאולו דה פינה), שאותה הוא חיבר לפי הכללים הפואטיים המפורטים ב-"*Gramatica Hebraica*" שפורסם בהמבורג ב-1633,⁷ וכן כתובת המצבה של שרה מרים סניור קורונל, שנפטרה בשנת 1634, במבנה השירי המחורז אוטבה רימה, בסגנון היהודי-ערבי המסורתי.⁸ מקור שייתכן ששימש את מחבר הטקסט ואת האחראי לדימוי החזותי גם יחד הוא רישום בתחריט-עץ של עץ הדקדוק הפורטוגלי שהיה האיור ליצירה "*Grammatica Pastranae: Thesaurus pauperum sive speculum puerorum* (Juan de Pastrana), אשר הודפס בליסבון ב-1497 בידי ולנטים פרננדס (Fernandes Valentim).⁹ המילים והדימויים המודפסים והמפוסלים של ציפורים ופרחים המשולבים בענפים המשתרגים בעדינות המופיעים הן באיור הן במצבות דומים מאוד ברוחם למרות מרחק של מאתיים שנה ביניהם. ייתכן שקליגרפים ראו בכך דגם מתאים מאוד לעבודותיהם המוזמנות, ובכלל זאת לאילנות יוחסין שצורפו לטקסטים בכתב יד.¹⁰

איננו יודעים דבר על אודות ספרייתו הפרטית של משה אבודיינסה, אף שיש להניח שהייתה גדולה, אולם בוודאי הייתה לו גישה לספריות המלומדים בהמבורג: של הרופא ברוך נחמיאס דה קסטרו, של הרב דוד כהן דה לאָרָה ושל המלומד והביבליופיל שמואל אָבֶס.¹¹

אפשר למצוא את אילנות היוחסין המשפחתיים הללו בבית הקברות הפורטוגלי בהמבורג. הפורטוגלים ששבו ליהדות ביקשו בכל כוחם למצוא לעצמם עבר יהודי, וכך למעשה להמציא מסורות שונות. בקרב המשפחות הפורטוגליות הגדולות באמסטרדם ובהמבורג נעשה מקובל ואפנתי להכין גנאלוגיות וכרוניקות משפחתיות או להזמין אותן מאחרים שיכינו אותן למענן. ייתכן שיש להבין את אילן היוחסין המעוצב המצוי על קברים

7 שטודמונד-הלוי (לעיל, הערה 1), עמ' 525–527.

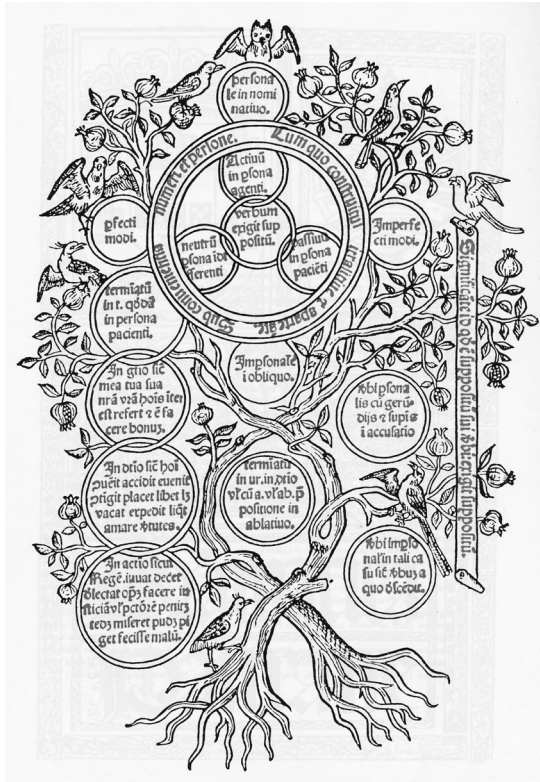
8 Michael Studemund-Halévy, 'La mort de Sara et la source de Miriam', *Materia Judaica*, 11, 2 (2005), pp. 353–363

9 Arthur Anselmo, *História da Edição em Portugal I: Das origens*: ב: *até 1536*, Porto 1991, p. 176
Conrado Haebler, 'Bibliografía ibérica del Siglo XV. ראו גם: 1903–1917', *La Haya-Leipzig 1903–1917*, 1, pp. 248–249, 2, pp. 147–148

10 שטודמונד הלוי וצורן (לעיל, הערה 2), עמ' 124–125.

11 Michael Studemund-Halévy, 'Codices Gentium: Semuel de Isaac Abas, coleccionista de libros hamburgués', *Familia, Religión y Negocio: El sefardismo en las relaciones entre el mundo ibérico y los Países Bajos en la Edad Moderna*, ed. Jaime Contreras et al., Madrid 2003, pp. 287–319

משפחתו של גדעון אבודינטה בקריביים

איור 2: *Grammatica Pastrana*, ליסבון 1497

ספרדיים – שהוכח שהם קיימים בהמבורג בלבד, פרט ליוצא דופן אחד בבית הקברות שב־ Ouderkerk, אמסטרדם – כמציינים התחלה יהודית חדשה ולא שיבה ליהדות. אך יותר מכול הם משקפים את הגאווה של הקונוורסוס לשעבר ושל היהודים החדשים שבהווה, שלעתים קרובות מצאו את דרכם בחזרה ליהדות הגורמטיבית רק בדרכים עוקפות ודרמטיות. כך למשל על קברם של גדעון ויהודית כהן לופֶאטו, בעלווה שבציור של אחרית הימים משולבים שמותיהם של אחד עשר ילדיהם: אברהם, אסתר, דוד, נתנאל, רעואל, יעקב, יוסף, יצחק, משה, שמשון ורחל.¹² על המצבה של יעל בנבנישתי עלי דקל נושאים את שמות עשרת הילדים: אברהם, יוסף, משה, אהרן, דניאל, שרה, אסתר, רחל,

12 שטודמונד־הלוי (לעיל, הערה 1), עמ' 575.

מיכאל שטודמונד-הלוי

חנה ורבקה. כן אנו מוצאים על עץ דקל גם את שמותיהם של אחד עשר הילדים של בני הזוג קלרה ויהושע פֶּלָאש (Palache): גֶרְסָה, שמחה, גרסה, יוסף, אביגיל, לִיִּדְיָסָה, יעקב, רחל, חיים, אסתר ויהושע.¹³

מבין ששת הבנים של משה ויעל אבודיינטה חמישה נכחו בקבורתו: משה, אברהם, שמשון, נתנאל ופחדיאל. בנו עמנואל, שהייתה לו מחלוקת עם ועד הקהילה,¹⁴ נפטר קודם בשנת 1655.¹⁵ שניים מבניו, אברהם ופגדיאל אבודיינטה, בוודאי עזבו את המבורג זמן קצר לאחר מותו של אביהם, אולי עם משה ישראל פֶּשְׁקוּ ודוד נחמיאס, שמוצא כולם היה מהמבורג.¹⁶ הארבעה התיישבו בברבדוס במהלך הרסטורציה האנגלית, שם ב־27 בדצמבר 1662 הם הגישו בקשה למלך צ'רלס לקבל תושבות רשמית, בקשה שנענתה בחיוב.¹⁷ יהודים ספרדים הפכו לגורם חברתי וכלכלי מן המעלה הראשונה. הם זכו להכרה ולזכויות רחבות במושבות הבריטיות, לא פעם לפני שקיבלו זכויות כאלה באנגליה עצמה.

מצבת

קבורת הישיש

ומעולה כ"ר משה

ישראל פגיקו נפטר

ביום ג א' לחדש תמוז

שנת התמח

תנצבה

13 שם, עמ' 300–301.

14 *Livro da Nação*, 6. Tishri 5415 (=25 September 1664); Isaac Cassuto, 'Aus dem ältesten Protokollbuch der Portugiesisch-Jüdischen Gemeinde in Hamburg', *Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft*, 6 (1908), pp. 44–45

15 שטודמונד-הלוי (לעיל, הערה 1) עמ' 226: AOS / 25 ANNOS: DE MINHA IDADE / GOZO A COMPANHIA DE MINHA / BENDITA MAY Q SEMPRE AMEY / NESTA E NA PASSADA VYDA E ME / CHAMOV EL DIO EM DIA DE SAB[A]T RH / SEVAT ANNO 5415

16 ראו גם: מרדכי ארבל, 'ברבדוס של הפורטוגלים היהודים', פעמים, 76 (תשנ"ח), עמ' 13–29.

17 Wilfred S. Samuel et al., 'A List of Jewish Persons Endenized and Naturalised, 1609–1799', *Miscellanies of the Jewish Historical Society of England*, 7 (1970), p. 114; Pacheco, Moses Israel; Wilfred S. Samuel, *A Review of the Jewish Colonists in Barbados 1680*, *Transactions of the Jewish Historical Society of England XIII*, 1932–1935[1936], p. 21, n. 21

משפחתו של גדעון אבודינטה בקריביים

S^A / DO BEMAVEN / TVRADO MOSSEH / YSRAEL PACHECO
F^o / EM PRIMEIRO DE TA / MVZ A^o 5448. SVA / ALMA GOZE
DA / GLORIA

תרגום: קברו של המנוח משה ישראל פשקו. נפטר א' בתמוז בשנת 5448.
תיהנה נשמתו בתהילה¹⁸

איור 3: מצבתו של משה ישראל פֶּשֶׁקוֹ

18 ארבעה בני משפחת פשקו קבורים בבית הקברות הפורטוגלי בהמבורג: 1656, אברהם פשקו; 29 ביוני 1688, משה ישראל פשקו; 28 בינואר 1689, לאה חנה דה משה ישראל פשקו; 1 בספטמבר 1694, רחל, אשתו של משה ישראל פשקו. ראו: שטודמונד־הלוי (לעיל, הערה 1), עמ' 725–726.

מיכאל שטודמונד-הלוי

משה ישראל פשקו, המופיע ברישומים של הקהילה הספרדית בהמבורג מן השנים 1654–1660, נחשב לאחד ממייסדי הקהילה היהודית בניופורט, הקהילה היהודית השנייה מבחינת הוותק בארצות הברית. עם זאת ישיבתו בניופורט הייתה אך הפוגה קצרה בקריירה המסחרית הארוכה והמגוונת שלו. בסביבות פברואר 1678 הוא ארגן יחד עם מרדכי קמפנאל קבוצה של יהודים מברבדוס שתגיע לניופורט, רוד איילנד. הקבוצה הייתה מעורבת ברכישת קרקע לבית קברות 'למען היהודים ובני אומתם', במקום שבו נמצאים היום הרחובות Kay ו-Touro.¹⁹ אלא שבשנת 1680 הוא מופיע ברישומים של ספייטסטאון (Speightstown), ברבדוס. הוא שב להמבורג לאחר שהותיר רכוש מסוים בניופורט בניהולו של הנושה הראשי שלו, המושל כיליב קאר, שמונה להיות המוציא לפועל של הרכוש של פשקו ברוד איילנד.²⁰ פשקו נפטר בהמבורג בשנת 1688. אשתו, רחל ישראל פשקו, נפטרה שש שנים לאחר מכן:

מצבת

קבורת האשה

הצנועה הזקנה מרת

רחל ישראל פאגיקו

נפטרה ביום ד' יא לחדש

אלול שנת התנד

תנצבה

S^A / DA VIRTVOZA / S^{RA} RAHEL YSRAEL / PACHECO F^o EM /
4^A F^A JJ DE YLYL / ANNO 5454 / S.A.G.D.G.²¹

תרגום: קבר האישה הצנועה, גב' רחל ישראל פשקו, ביום ד' י"א לחדש
אלול 5454 תנצב"ה.

Moses Aaron Gutstein, *The Story of the Jews of Newport*, 1936; Oscar Reiss, *The Jews in Colonial America*, Jefferson 2000, p. 51

Holly Snyder, ;114 עמ' 17, (הערה 17), עמ' 26, 95; סמואל (לעיל, הערה 17), עמ' 3–27; 'Rethinking the Definition of "Community" for a Migratory Age, 1654–1830', *Imagining the American Jewish Community*, ed. Jack Wertheimer, Brandeis 2007, pp. 3–27;

Mordechai Arbell, *The Jewish Nation of the Caribbean*, Jerusalem 2002, pp. 197, 214

שם, עמ' 726. 21

משפחתו של גדעון אבודינטה בקריביים

איור 4: מצבתה של רחל ישראל פשקו

בין הצאצאים של משה ורחל ישראל פשקו נמנים דוד ישראל פשקו, שנסע לברבדוס ולאחר מכן לסורינאם, שם הוא נפטר בשנת 1783; וכן משה ישראל פשקו, שנפטר בשנת 1781 בסורינאם, שם הוא נקבר בבית הקברות הספרדי הישן בפּוֹמְרִיבּוֹ:

S^A / DO BEM AVENTURADO MOS FILHO / DE DAVID I^L –
PACHECO F^O EM / [...] AR / 5541 CONRESPONDE / COM 11
MAYO 1781 / S.A.G.D.E.G.

תרגום: קבר / של משה המבורך, בנו / של דוד ישראל פשקו, נפטר
ב[אי]יר / 5541 התואם / ל- 11 במאי 1781 / תנצבה²²

Aviva Ben-Ur and Rachel Frankel (eds.), *Remnant Stones: The Jewish Cemeteries of Suriname*, Cincinnati 2009, p. 399, n. 433

מיכאל שטודמונד-הלוי

פגדיאל (פחדיאל) דה גדעון אבודיינטה, שקיבל אישור תושבות ב־27 בדצמבר 1662,²³ היה סוחר אמיד שישב באי ברבדוס יותר משלושים שנה:

מצבת קבורת
האיש הנכבד פגדיאל
אבודיאינטי נפטר
לבית עולמו ביום
כז לירח אב שנת
התנא תנצבא

S^A / DO BEMAVENTURADO / PAGDIEL ABUDIENTE / QVE
FALESIO EM 27 DE / AB 5451 EM BARBADOS

תרגום: קברו של פגדיאל המבורך / אבודיינטה שנפטר ב־27 באב בשנת
5451 בברבדוס²⁴

אחיו, אברהם דה גדעון אבודיינטה (או אֶבְדֵיִינְטָה, כפי שהשם נכתב לעתים קרובות), נולד בסביבות שנת 1613, וב־1666 פרסם מכתב ובו יחד עם עשרים וארבעה מחברי החברה הקדושה 'ישועות משיחו' ובו דברי הלל לשבתי צבי כמשיח.²⁵ המכתב מעולם לא הגיע לשבתי צבי, קרוב לוודאי כיוון שמי שנשא אותו סבו על עקביהם כשנדדע להם על התאסלמותו. אברהם אבודיינטה (אברהם גדעון)²⁶ השתייך, יחד עם דניאל נמיאס

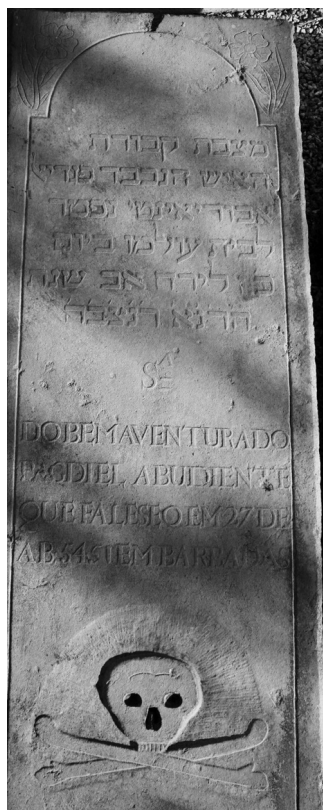
23 סמואל ואחרים (לעיל, הערה 17), עמ' 114: Objenti-Elias, Paschdiel

24 רישום קבורה 5451 27 באב רחל(1) אבודיינטה; הריטה: גולגולת ועצמות מוצלבות, בתחתית; פרחים על גבעול בשתי הפינות העליונות, לפי: E. M. Shilestone, *Monumental Inscriptions in the Burial Ground of the Jewish Synagogue at Bridgetown, Barbados*, Bridgetown 1956, pp. 82–83, n. 187

25 מכתב בכתב ידו של אליה בן מיכאל יהודה לאון, אמסטרדם 1666. ראו: L. Fuks and R. G. Fuks, *Mansfeld, Hebrew and Judaic Manuscripts in Amsterdam Public Collections*, Leiden 1975, 2, p. 189, nr. 351 Aron Freimann, *Sammelband*: פריימאן: המכתב פורסם בידי ארון פריימאן: *kleiner Schriften über Sabetai Zebi und dessen Anhänger*, Berlin 1912, pp. 11, 112

26 José Antônio Gonsalves de Mello, *Gente da Nação: Cristãos-novos e judeus em Pernambuco, 1542-1654*, Recife 1996, p. 375

משפחתו של גדעון אבודיינטה בקריביים

איור 5: מצבתו של פגדיאל אבודיינטה

דה קָרְסֶטוֹ,²⁷ דניאל מְסִיאָס (?),²⁸ משה חיים דה מְרָקְדוֹ,²⁹ משה נ(ח)מיאס³⁰ ואחרים, לקבוצה הקטנה של ספרדים מהמבורג שהיגרו לברזיל ההולנדית, המושבה המשגשגת,

27 1635 סוחר סוכר בריספה, 1648–1654 חבר הקהילה בריספה, ראו: שם, עמ' 400.
28 שם.

29 שם, עמ' 341, 494.

30 בנו (?) של מנואל מנדס דה קרסו (מנואל נחמיאס), 1648 סוחר בריספה, 1663 סוחר באמסטרדם, נפטר בברבדוס בשנת 1672. כתובת מצבה: [SA] DO BEM AVENTVRADE / DE MOSSEH HAYM / NAHAMYAS QVE FOY / DEOS SERVIDO / RECOLLEIO A SEOS / POVOS EM 28 DE ELVL / 5432 [20/9/1672] לפי: שילסטון (לעיל, הערה 24), עמ' 92, הערה 223. ראו גם:–Jacob R. Marcus, *The Colonial American Jew, 1492–1776*, Detroit 1970, 1, pp. 340–341; גונסלבס דה מלו (לעיל, הערה 26), עמ' 495.

מיכאל שטודמונד־הלוי

והיו פעילים בתחום המסחר בסוכר.³¹ בשנים 1648–1653 הוא היה חבר בקהילה היהודית ברסיפה. ב־1655, לאחר שב־1654 נכבשה פרנמבוקו מחדש בידי הפורטוגלים, הוא התיישב בכרבודוס, אך נראה שהוא שב לשנים אחדות להמבורג.³² לאחר מות אביו (1660) הוא עבר מהמבורג לברבודוס עם אחיו פחדיאל, וב־19 באוגוסט 1688 נעשה לתושב רשמי.³³ בשנת 1697 נפטר בגיל 84;³⁴ אשתו רחל נפטרה שנתיים קודם לכן:

צדיק

כתמר יפרח

אברהם בן גדעון אבודיהנטי

איש תם ואיש ישר באורחותיו

הכין ברב כחו בחיתו

אוצר כל מחמד זכיותו

להיות למגן לו לנשמתו

דין אמת צדיק כמדותיו

גומל לכל חסד אמונתו

יזכר ביום הדין והגדהם

ישרו וצדקתו לאברהם

S^A/ Do Bemaventurado & Temerozo / De D^s o s^{or} Abraham
Abudiente que / De 84 Anos passou desta Vida a / Da Gloria
Eterna Em 4 Tamuz / 5457 / Conresponde a Conta / Vulgar Com
3 Julho / 1697 / Sua Alma Goze da Gloria

תרגום: פה נטמן אברהם אבודיינטי, המבורך וירא השמים, שעזב את
החיים האלו אל הנצח בגיל 84 ביום 4 בתמוז (3 ביולי) 1697. תיהנה
נשמתו בתהילה³⁵

31 ש.ם.

32 H. W. G. van Blokland-Visser (ed.), *De Braziliannse Pretensieen List uit 1663 van 82 sefardisch, Portugees, Joodse Kolonisten met aanvragen van schadevergoeding aan de Staten Generaal van Holland voor verloren bezit in Nederlandse Brazilië in 1654*, Papendrecht 2010

33 סמואל ואחרים (לעיל, הערה 17), עמ' 118.

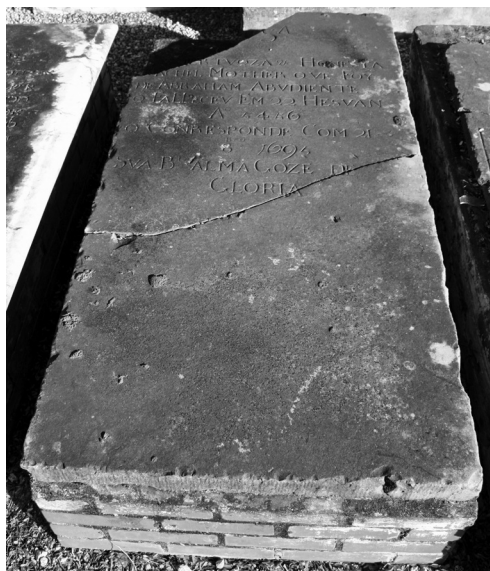
34 Malcolm H. Stern, 'Some Notes of the Jews in Nevis', *American Jewish Archives*, 10, 2 (1958), p. 155

35 *Burial Register*: 5457 4 Tamuz 1697 3 July Abraham Abudiente aged 84 years ראו:

משפחתו של גדעון אבודיינטה בקריביים

איור 6: מצבתו של אברהם אבודיינטה

איור 7: מצבתה של רחל אבודיינטה

מיכאל שטודמונד־הלוי

S^A / DA VERTVOZA & HONESTA / RACHEL MOLHER QVE
FOI / DE ABRAHAM ABVDIENTE / Q FALLECEV EM 22
HESVAN / A^o 5456 / Q CONRESPONDE COM 21 / 8^{bro} 1695 /
SVA B^{la} ALMA GOZE / GLORIA
תרגום: קברה של הצדקת הישרה והצנועה רחל, אשת אברהם אבודיינטה,
ב־22 בחשוון בשנת 5456 (21 באוקטובר) 1695. תיהנה נשמתה
בתהילה³⁶

בן משפחת אבודיינטה הראשון מהמבורג שיש בידינו מידע מהימן עליו מספרות המחקר הוא משה אבודיינטה (1610–1688). הוא נולד ככל הנראה בליסבון או בהמבורג והיה בנם של בני הווג גדעון (נ' 1660) ויעל אבודיינטה (נ' 1653) שנפטרו בהמבורג.³⁷ הסברה הנפוצה בספרות המחקר שלפיה מקורה של משפחת אבודיינטה הוא באמסטרדם או שהיא התגוררה בעיר – אין לה סימוכין מתוך המסמכים המצויים בידינו. וכך ה־*Trouwen Mokum* למאה השבע עשרה מציין רק שתי חתונות של בן למשפחת אבודיינטה: בשנת 1617 נישואיהם של ברנקה אבודיינטה ודוד אבודיינטה, וב־1652 נישואיהם של משה אבודיינטה וגרסיה אברבנאל.³⁸ שמונה מבני משפחת אבודיינטה קבורים בבית הקברות Ouderkerk, ושלושים ותשעה בבית הקברות הפורטוגלי בהמבורג.³⁹ צאצאיו של משה אבודיינטה היו לעשירים מפורסמים, בני אצולה ולורדים, אך היו רחוקים מאוד מן היהדות.⁴⁰

בשנת 1624, לאחר שמשה אבודיינטה למד לימודי יהדות באמסטרדם, הוא היה מעורב בהעלאתו של המחזה *Diálogo dos Montes* פרי עטו של חותנו המנוח רעואל ישורון,

- שילסטון (לעיל, הערה 24), עמ' 83–84, הערה 189; Reginaldo Jonas Heller, *Diáspora Atlântica. A Nação judaica no Caribe, séculos XVI XVIII*, Niterói 2008, p. 465
36 *Burial Register: 5456 22 Heshvan 1695 21 October Rachel wife of Abraham Abudiente*
ראו: שילסטון (לעיל, הערה 24), עמ' 84, הערה 190.
37 לדיון במעבר של בני משפחת אבודיינטה להמבורג ובנסיבות הקשורות בכך, ראו: H. P. Salomon
Portrait of a New Christian, Fernão Alvares Melo, Paris 1982, pp. 141–142
38 Dave Vermonter and Hartman Snell, *Trouwen in Mokum / Jewish Marriages in Amsterdam, 1598–1811*, n.p. n.d.; idem, *Handleiding bij de index op de Ketuboth van de Portugees-Israëlietische Gemeente te Amsterdam van 1650–1911*, n.p. n.d.: Jacob de Jeudah Abudiente with hana de Samuel Delmonte, 1691, Reuel de Jaciob Abudiente with Simha de Salomon de Lima, 1748
39 שטודמונד־הלוי (לעיל, הערה 1), עמ' 221–242.
40 סמואל (לעיל, הערה 17), עמ' 18–39.

משפחתו של גדעון אבודינטה בקריביים

שנפטר בהמבורג בשנת 1634. הרב, המורה והפילולוג הזה היה ראש ישיבת 'שערי צדק' ונאמן של התלמוד תורה בהמבורג. הוא היה מאמין נלהב בשבתי צבי וגם משורר מחונן. הוא חי בהמבורג עם אשתו יעל (נולדה ב־1685),⁴¹ וייתכן שהתגורר גם לתקופה קצרה בגליקשטדט הסמוכה. הפרנסים של המבורג ואמסטרדם צנזרו את הפצת האוסף המודפס של דרשותיו השבתאיות, *Fin de los Dias* (גליקשטדט 1666), בטענה שהנושאים שלהן נוגדים את האמת שבתורה הקדושה. בשנת 1688 הוא נפטר בודד בהמבורג.

אוי לי ומי הוא זה ינהגני
על מות בעת לספוד ועת לקבור
לא בן ואחר ואב ינהלני
חכם ולא עשיר ולא גבור
מי על פדות יבא ויגאלני
או פן עלי כפרי אני אצבור
אוי לי והה לי ואני ידעתי
כי כל ימי הבלי לריק יגעתי
שנים שמנה לי עלי שבעים
גם קרבה עתי מקום שם שבר
אשכח ימי תבל ושעשועים
ואומרה בני אני הגבר
אעתיר בעודי חי בשיר נעים
על יום תחייתי להחליף אבר
לעוף כעוף נודד וכדרור
לתור לרוחי אור ומר דרור⁴²

41 שטודמונד־הלוי (לעיל, הערה 1), עמ' 240.

42 שם, עמ' 228–238 'The Storied Stones of Altona: Biblical Imagery on Sefardic Tombstones at the Jewish Cemetery of Altona-Königstraße, Hamburg', *Die Sefarden in Hamburg. Zur Geschichte einer Minderheit*, ed. Michael Studemund-Halévy, Hamburg 1997, 2, pp. 551–660; Marian and Ray Sarraga, 'Some Episodes of Sefardic History as Related in Epitaphs of the Jewish Cemetery in Altona', *Die Sefarden in Hamburg. Zur Geschichte einer Minderheit*, ed. Michael Studemund-Halévy, Hamburg 1997, 2, pp. 661–719

מיכאל שטודמונד-הלוי

איור 8: מצבתו של משה דה גדעון אבודיינטה

SEPULTURA DO INSIGNE / E EMINENTE SENHOR H.H. /
RIBI MOSSE ABUDIENTE / Q EL DIO RECOLHEU PARA SI
EM 2 DE VEADAR Ao 5448 / Sua alma gose da Gloria

תרגום: קברו של האיש המהולל והחשוב החכם רבי משה אבודיינטה
שהאל לקח אליו ב-2 ב' אדר שני, שנת 5448, שנשמתו תיהנה בתהילה

משפחתו של גדעון אבודיינטה בקריביים

האחים האמידים רולנד (רעואל) ואברהם אבודיינטה, בניהם של משה ושרה אבודיינטה, נמנים ברשימת הנוסעים במפרשית הדו־תרנית Phoenix, שיצאה מברבדוס ב־25 בנובמבר 1679, יחד עם שני עבדים, בדרכה לאי הסמוך לנוויס, אנטיגוטה.⁴³ שניהם הפקידו 'ביטחונות' כנגד חזרתם. רבים מהיהודים שהתגוררו באנטיגוטה ונסעו אליה עזבו בסוף המאה השבע עשרה. הסיבה לכך הייתה החוקים שנחקקו ב־1694 אשר מנעו מיהודים לסחור בסחורות וליטול חלק בסחר בעבדים.

ואולם מדוע הם עזבו לאי הקטן הזה נוויס? קשה להצביע במדויק על מקורות ההתיישבות היהודית בנוויס. יהודים אחדים ישבו באי בשנת 1678, כפי שהדבר עולה ממפקד האוכלוסין של סטייפלטון, שתואר קומץ של תושבי נוויס כ'Jews': יצחק סניור, אברהם רֶזִיו, סולומון ישראל, דניאל מנדזו וכן רחל מנדזו ושלושת ילדיה.⁴⁴ גם ברשימה של גברים ראשי משפחות בברבדוס, שנרשמה במפקד האוכלוסין וברשימת המס של ברבדוס בשנת 1680 אנו מוצאים את שמותיהם של מי שהיו עתידים לבוא לנוויס לאחר מכן, הם עצמם או צאצאיהם: אברהם אבודיינטה, משה אָרופֶס, אברהם דְּוֹוֶדָּה, משה דה ליאון, יצחק גומזו ואנתוני רודריגס מארקס.⁴⁵ המשפחות הללו הכירו אלו את אלו בברבדוס ובוודאי היגרו לנוויס כקבוצה, כשעיניהן נשואות להזדמנויות הכלכליות המשופרות באי מאוכלס פחות. למשפחות הללו שהגיעו לנוויס במהלך המאה השבע עשרה היו קשרים לנמל המבורג בים הצפוני.⁴⁶ במהלך המאה השבע עשרה והשמונה עשרה, יהודים ספרדים מאמסטרדם, המבורג וליורנו השתמשו בנוויס כאזור שבו היהודים נהנו מסובלנות דתית, מהזדמנויות כלכליות ומאפשרות לשגשוג, או בסך הכול כקשר קפיצה למקום אחר. צוואות, יומנים ומסמכים אחרים מראים שלקהילה היהודית של נוויס היו קשרים שהגיעו למקומות רחוקים באירופה ובמושבות אירופיות אחרות בעולם החדש.

'Hotten's List', New York 1931, pp. 438–450, reproduced at www.yale.edu/glc/archive/1160.rtf (accessed 20 March 2014), English-America: The Voyages, Vessels, People, and Places; Natalie Zacek, 'A People so Subtle: Sephardic Jewish Pioneers of the English West Indies', *Bridging the Early Modern Atlantic World: People, Products, and Practices on the Move*, ed. Caroline A. Williams, Farnham 2009, p. 103; idem, *Settler Society in the English Leeward Islands, 1670-1776*, Cambridge 2010, p. 140 (הערה 17), עמ' 36–37, 64, 68, 94, 96, 103.

Michelle M. Terrell, *The Jewish Community of Early Colonial Nevis: A Historical Archeological Study*, Gainesville 2005, pp. 46, 63, 147, 150

45 זק (לעיל, הערה 43), עמ' 140; טרל (לעיל, הערה 44), עמ' 143; סמואל (לעיל, הערה 17), עמ' 33, 69–76, 94. ראו גם: סמואל ואחרים (לעיל, הערה 17).

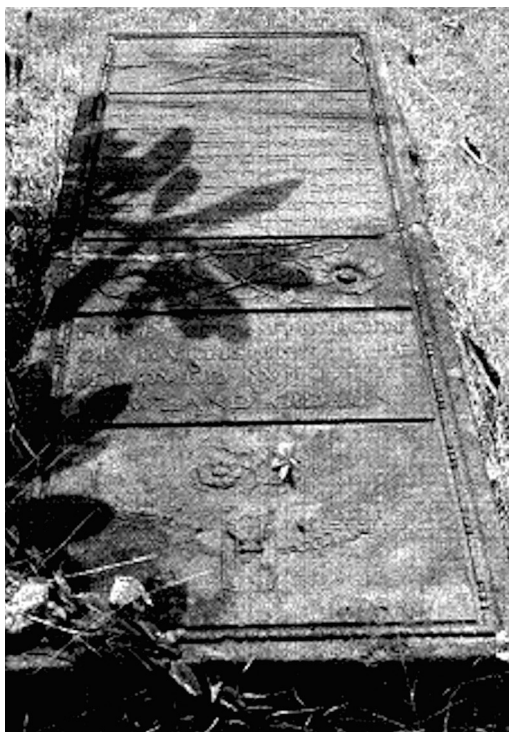
46 טרל (לעיל, הערה 44), עמ' 143; סמואל (לעיל, הערה 17), עמ' 68–69.

מיכאל שטודמונד־הלוי

אברהם אבודיינטה עזב לאחר שהות קצרה בברבדוס, שם הוא פעל כאחד משלושת המעריכים של ה-'Leavy' (המס) של שנת 1680, ובשנת 1679 התיישב בנוויס, שם הוא נפטר עשר שנים לאחר מכן, ב־27 בספטמבר 1689:

S^A / Do Bemaventurado/ Abraham Abudiente/ [fa]ljeceu / Em 6 de Tisri / do Ao 5450 / Sua Alma Goze da Gloria / Here lyeth the body of/ MR Abraham Gideon

תרגום: קברו של אברהם אבודיינטה המבורך, נפטר ב־6 בתשרי בשנת 5450, תיהנה נשמתו בתהילה. (ובאנגלית: פה טמון גופו של מר אברהם גדעון)⁴⁷

איור 9: מצבתה של בת שבע אבודיינטה

47 Malcolm H. Stern, 'A Successful Caribbean Restoration: The Nevis Story', *American Jewish Historical Quarterly*, 61, 1 (1971), pp. 28–29, nr. 10

משפחתו של גדעון אבודיינטה בקריביים

המצבה המהודרת והמעוטרת בעיטור המורכב ביותר בבית הקברות של נוויס היא זו של בת שבע, אשתו של רעואל אבודיינטה (ראו לעיל), שנפטרה לאחר לידה, יחד עם בנה הפעוט, ב־8 באוגוסט 1684. המצבה מעוטרת ברוב פאר ומגולפת באורח מרשים בדוגמת תבליט, בשונה מכל המצבות האחרות בבית הקברות, שעליהן יש חריטה של אותיות. בתוך שוליים בדוגמת חרוזים יש שלושה פגלים של דימויים חזותיים וקטעי הטקסט העבריים הארוכים ביותר בכל בית הקברות וכן כתובת קצרה באנגלית. הפגל העליון הוא זוג או הצלבה של ענפי דקל המוקפים בזר עגול ומחובר בקשת ובטבעת; פרחי לוטוס מלבליים במרכז; בגילוף התחתון מופיע שערן חול מכונף ועליו ורד, מונח על גבעה משתפלת וצמח קטן מכל צד. לשערן החול המכונף והלוטוס המלבליים למטה יש משמאל כנף ציפור בעלת נוצות, סמל ליום, ומימין כנף עטלף המייצגת את הלילה:⁴⁸

עד הגל הזה ועדה המצבה כי
בכטנה תנוח האשה הצנועה
אשת חיל עטרת בעלה מרת
בתשבע אשת הגביר רועיאל
אבודיינטי כי השיבה את
רוחה אל האלהים אחר ילדתה
בן הקבור אצלה ביום שלישי
כח לחדש אב שנת התמד סדר
כי תעשה הישר בעיני ה תנצבה

Here lieth the body / of Bathseba the / beloved wife of / Rowland
Gideon

בעלה של בת שבע אבודיינטה היה אחד החברים הבולטים ביותר בקהילה היהודית בנוויס, רעואל (Reuel/Rohiel/Rehuel) אבודיינטה. הוא נולד ב־1654 בגליקשטדט או בהמבורג ואת עקבותיו אפשר למצוא בהמבורג, בבוסטון, במרטיניק, בברבדוס, באנטיגוטה, בסנט קיטס, בנוויס ובלונדון.⁴⁹ היזם שעשה חיל בהודו המערבית היה בנו של הרב המלומד

Samuel M. Wilson, *The Emperor's Giraffe and Other Stories of Cultures in Contact*, 48
; Boulder 1999, pp. 166–167; טרל (לעיל, הערה 44), עמ' 63; ארבל (לעיל, הערה 20), עמ' 222;
שטרן (לעיל, הערה 47), עמ' 31–32.

Michael Studemund-Halévy, 'Die portugiesisch-jüdischen Grabinschriften in 49
Norddeutschland', *Aschkenas*, 7 (1997), pp. 389–439; idem, 'Ungeliebtes Erbe:

מיכאל שטודמונד-הלוי

והסופר המחונן משה דה גדעון אבודיינטה, ונקרא על שם סבו רעואל ישורון.⁵⁰ בהיותו איש צעיר הוא הצטרף לקרובי משפחה בברבדוס, שם היה ליהודים הספרדים יישוב מבוסס. רעואל ככל הנראה היה מעורב במסחר בסוכר והיו בבעלותו בית ומטעים.⁵¹ לאחר מכן הוא חי תקופות שונות באיי הודו המערבית נוייס, אנטיגוטה וסנט קיטס.⁵² הוא נודע כיהודי ברוך כישירונו שנטה באורח מובהק אחר התרבות האנגלית, והעדיף להיות מוכר כ־Rowland Gideon,⁵³ ושהה בבוסטון עוד לפני שהתקדם באורח כה מרשים. בשנה שבה ערך את מסעו לאנטיגוטה (1679) הוא הפך לאנגלי,⁵⁴ וב־19 באוגוסט 1688 זכה בתושבות רשמית.⁵⁵ בנובמבר 1679 הוא עבר עם אחיו אברהם מברבדוס לנווייס.⁵⁶ בשנת 1680 הוא בילה זמן קצר במרטיניק יחד עם אברהם ברוך.⁵⁷ אשתו הראשונה, בת שבע, נפטרה חמש שנים לאחר מכן בשעה שהם חיו באי נוייס.⁵⁸ לאחר מותה הוא התיישב באורח קבע בלונדון, ושם ב־1694 חיתן אותו החכם שלמה איליון עם אשתו השנייה אסתר דו פורטו, שנפטרה בלונדון ב־1740.⁵⁹ בשנת 1698 הוא גם הפך לחבר האיגוד הרשמי של חברת liveryman (במעמד) של חברת Painter Stainers' Company. הזכות הזאת עברה בירושה לבנו שמשון.⁶⁰ הוא היה חבר בולט בקהילת 'שער השמים' (Asahar Asamaim):

- Glückstadt und sein jüdischer Friedhof', *Menora und Hakenkreuz*, Neumünster 1998, pp. 743–753; Jürgen Faust and Michael Studemund-Halévy, *Betahaim. Sefardische Gräber in Schleswig-Holstein*, Glückstadt 1997
- רעואל ישורון (שנודע גם בשם פאול דה פינה וגם בשם גומש פינל), מחבר ה־*Diálogo dos Montes* נולד בליסבון. הוא עבר להמבורג לאחר נישואי בתו שרה דה משה דה גדעון אבודיינטה. הוא נפטר בהמבורג בשנת 1634. כתובת המצבה המסתורית שלו, בעברית ובפורטוגלית, חוברת על ידי חתנו. ראו: שטודמונד-הלוי (לעיל, הערה 1), עמ' 525–527.
- Eli Faber, *Jews, Slaves, and the Slave Trade: Setting the Record Straight*, New York 1998, p. 279, note 9. עמ' 37–38.
- American Sephardi*, 1971, p. 61; Albert Ehrenfried, *A Chronicle of Boston Jewry*, n.p. 1963, p. 50
- ארבל (לעיל, הערה 20), עמ' 197.
- Albert Ehrenfried, *A Chronicle of Boston Jewry: From the Colonial Settlement to 1900*, n.p. 1963, p. 50ff
- סמואל ואחרים (לעיל, הערה 17), עמ' 117.
- פרבר (לעיל, הערה 51), עמ' 279; סמואל (לעיל, הערה 17), עמ' 37–38.
- Emile Eadie, *Eléments d'histoire des habitations de la Martinique du XVIIe au XXe siècle*, Fort-de-France 2007
- טרל (לעיל, הערה 44), עמ' 46, 63, 147, 150.
- Moses Gaster, *History of the Ancient Synagogue in Bevis Marks*, London 1901, pp. 24–25
- Lionel D. Barnett (ed.), *Bevis Marks Records, Part 1: The Early History of the* 60

משפחתו של גדעון אבודיינטה בקריביים

מ־1701 ועד 1702 הוא שימש גבאי, מ־1705 ועד 1706 היה פרנס, ומ־1704 ועד 1705 היה גבאי של תלמוד התורה ועץ חיים. הוא נפטר באפריל 1722, ונקבר ב־Old Mile Road End Bet Ahaim.

שני בני משפחת אבודיינטה קבורים בבית הקברות (החדש) בלונדון: בת שבע אבודיינטה, שנפטרה בכ"ו בחשוון 5541, ושמסוון אבודיינטה שנודע גם בשם גדעון אבודיינטה וגם בשם שמשון גדעון האב, שנולד בשנת 1699. הוא היה בנו של רעואל אבודיינטה מאשתו השנייה. מתוך דחף לממש שאיפות חברתיות הוא התחתן עם אישה לא יהודייה וגידל את ילדיו כאנגליקנים; בשנת 1750 הוא כבר נהנה מתואר אצולה והיה בעל אדמות רבות, קבלן ממשלתי עשיר ובעל ממון, שהיה לתושב ב־19 באוגוסט 1688.⁶² הוא חיבר שיר הלל לתרגום השקול לספרדית של הספר *Espejo Fiel de Vidas que contiene los Psalmos de David*, שנכתב בידי דניאל לופז לגונה בג'מייקה ופורסם בלונדון ב־1720. רולנד גדעון נפטר בט' בחשוון 5523 (17 באוקטובר 1762). בנו שמשון גדעון הבן (1745–1824) הפך, כלורד ארדלי (Eardly), לאדם הראשון ממוצא יהודי שהיה לחבר פרלמנט וכן לחבר בית הלורדים הראשון ממוצא יהודי.⁶³

המצבות משמשות עדשות שבאמצעותן אפשר לעקוב אחר ההתפתחויות ההיסטוריות של הקהילות השונות. יתרה מזו, כפי שניסח זאת דוד מלכיאל באופן כה קולע, כתובותיהן מספקות תמונת מצב של המגמות החברתיות והתרבותיות של חברה ברגעים מסוימים בהיסטוריה. בכתובות אלו יש פרטים ביוגרפיים רבים; אמנם לרוב הם מצומצמים בהיקפם אך לעתים קרובות משרטטים קורות חיים נרחבים. המצבות אף מפנות לכתובות אחרות הנמצאות באותו בית עלמין, ומתכתבות איתן מבחינת השפה, האפיגרפיה, האיקונוגרפיה, המיקום, הטיפוגרפיה, הזמן, המשפחה והדת. בנוסף לכך הן מצביעות על בתי קברות אחרים, בין שקרובים הם ובין שרחוקים, ולעתים אף כאלו הנמצאים מעבר לגבולות המדינה או היבשת.

Congregation from the Beginning Until 1800, Oxford 1940, p. 40; Albert M. Hyamson, *The Sephardim of England*, London 1951, pp. 128–134

Miriam Rodrigues-Pereira et al. (eds.), *Bevis Marks Records, Part VI: The Burial Register (1733–1918) of the Novo (New) Cemetery of the Spanish & Portuguese Jews' Congregation*, London 1977

62 סמואל ואחרים (לעיל, הערה 17) עמ' 118.

63 הימסון (לעיל, הערה 60), עמ' 129–130; Todd Endelman, *The Jews of Georgian England, 1714–1830: Tradition and Change in a Liberal Society*, Philadelphia 1979, pp. 19–140, 255–256

מיכאל שטודמונד-הלוי

אנו מקווים שלאחר בדיקת כל המצבות יתגלו בפנינו עוד סיפורי חיים שיספקו לנו מידע חדש הן על היווצרותן של הקהילות היהודיות באיים הקריביים הן על הקהילות שמהן יצאו אותם אנשים למסעותיהם לעברו האחר של האוקיינוס האטלנטי.